

Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання

ГОРБЕНКО СЕРГІЙ СЕМЕНОВИЧ

УДК 37.015.3:165.742(477)''19/20''

**РОЗВИТОК ІДЕЙ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ
МОЛОДШОГО ТА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ
(XX – початок XXI століття)**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університету імені М. П. Драгоманова.

Науковий консультант – доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання НАПН України, директор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Москальова Людмила Юріївна,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, завідувач кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти;

доктор педагогічних наук, професор
Квас Олена Валеріївна,
Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри психології;

доктор педагогічних наук, професор
Лобова Ольга Володимирівна,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, професор кафедри педагогічної творчості та освітніх технологій.

Захист відбудеться “ 22 ” березня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту проблем виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розісланий “ 19 ” лютого 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Комаровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічні й духовно-культурні перетворення в державі зумовлюють переосмислення ролі освіти і культури в житті нашого суспільства. Негативні процеси відчуження людини від національного коріння, що тривали впродовж більшої частини ХХ ст., призвели до поглиблення таких кризових явищ у суспільній свідомості, як пріоритет матеріальних чинників буття людини над духовними, байдужість до національних інтересів, зростання злочинності, пропагування розбещеності, зокрема, через поширення хибних зразків культури. У зв'язку з цим постала необхідність інтенсифікувати гуманізацію освіти, пришвидшити перехід школи від традиційної авторитарної педагогіки до особистісно орієнтованої, сутність якої полягає у пробудженні поваги дитини до іншої людини, до самопізнання і саморозвитку шляхом самоцінної діяльності.

Ідеї гуманізації освіти знайшли відображення в законодавчо-нормативних джерелах (Закони України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про культуру”, ”Про вищу освіту”, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016– 2020 роки, Концепція та Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах), в яких акцентовано вагомість виховання для становлення особистості, визначено завдання перебудови та оновлення змісту, форм і методів організації навчально-виховного процесу на засадах дитиноцентризму тощо.

Гуманістичним процесам в українській педагогіці суголосні документи ЮНЕСКО, в яких виокремлюється принцип поваги до культурної різноманітності як один зі шляхів глобалізації і гуманізації освітнього простору (Дорожня карта мистецької освіти, 2006; підсумки другої Всесвітньої конференції мистецької освіти, Сеул, 2010). Дієвим фактором гуманізації став аналітичний документ “Мистецька освіта в Україні: розвиток творчого потенціалу в ХХІ ст.”, розроблений у межах проекту ЮНЕСКО і Міжнародного фонду гуманітарного співробітництва (2012).

Теоретичне висвітлення ідей гуманістичного виховання посіло гідне місце у вітчизняній психолого-педагогічній думці. Разом із тим, без аналізу їхніх особливостей та умов, за яких ці ідеї виникли і розвивалися, неможливо усвідомити сутність цього процесу, визначити стратегію його подальшого розвитку. Важливість гуманістично орієнтованого виховання особистості підкреслювали Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Довженко, М. Драгоманов, О. Косач, І. Огієнко, М. Потебня, М. Рильський, С. Русова, І. Франко та багато інших громадських і педагогічних діячів. Значним є внесок А. Макаренка й В. Сухомлинського у світову теорію і практику гуманістичного навчання та виховання дитини.

Ідеї гуманізму, концептуальні підходи до демократизації та реформування освіти в різні історичні періоди досліджувалися українськими та зарубіжними вченими-філософами (В. Андрущенко, В. Зеньковський, І. Зязюн, М. Каган,

В. Кремень, Ж. Мартінен, Г. Сковорода, А. Швейцер, Е. Фромм та інші); психологами (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, Р. Бернс, І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, Л. Виготський, Д. Дьюї, Г. Костюк, О. Леонтьєв, К. Роджерс та інші); педагогами (Є. Бондаревська, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Краєвський, Г. Корнетов, Л. Лузіна, Ю. Мальований, Н. Ничкало, О. Норкіна, З. Равкін, О. Савченко, В. Серіков, В. Сластьонін, Т. Сущенко, Є. Шиянов, М. Ярмаченко та інші).

Проблемі виховання на засадах ідей гуманізму в різні історичні періоди присвячені дисертаційні дослідження С. Аверинцева, О. Барило, В. Беляєвої, В. Землянської, С. Золотухіної, О. Квас, І. Кучинської, Г. Кемінь, Л. Москальової, О. Попової, С. Ткачова, К. Чертової та інших. Узагальнення основних положень, обстоюваних означеними вченими, уможливило висновок, що сучасна система освіти України опинилася в парадоксальній ситуації, коли різноманітні гуманістично спрямовані педагогічні програми і концепції (“педагогіка серця”, співробітництва; школа віри, розвитку творчої особистості; вальдорфська педагогіка тощо) дисонують із прагматичними установками значної частини учнівської молоді. За таких обставин найуразливішою виявилася духовна сфера життя особистості. Водночас слід усвідомлювати, що серед різноманітних засобів духовного розвитку індивіда чи не найбільшим виховним потенціалом володіє мистецтво, завдяки притаманним йому можливостям формувати свідомість і підсвідомість, емоційно-почуттєву, інтелектуальну та вольову сфери, моральне і навіть фізичне здоров’я людини (Концепція художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України).

Педагогічний потенціал мистецтва, проблема виховання школярів засобами різних його видів та жанрів розглядається в дисертаційних дослідженнях О. Аліксійчук, Л. Гончаренко, В. Григор’євої, Л. Григоровської, О. Комаровської, С. Коновець, М. Купріянової, О. Коваль, Л. Каменецької, О. Нижник, Л. Мартинюк, О. Лобової, Л. Орановської, В. Петрушина, О. Хижної, Н. Фоломеєвої, Е. Цимбалюк, Г. Шостака та інших.

У музичній педагогіці гуманістичні ідеї презентовано в роботах О. Гончарової, О. Гумінської, О. Михайличенка, О. Лобової, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалки, А. Растригіної, О. Ростовського, О. Рудницької, Я. Сверлюка, О. Хижної, О. Щолокової та інших. Історичні аспекти становлення теорії естетичного виховання і навчання засобами музики, еволюції форм і методів діяльності у цьому напрямі висвітлювалися в дослідженнях І. Анісімової, О. Апраксіної, Т. Грищенко, Н. Добровольської, І. Зайченко, Л. Іванової, А. Калениченко, Л. Коваль, Д. Локшина, Є. Марченко, О. Михайличенка, Л. Масол, О. Олексюк, Г. Падалки, Л. Проців, С. Процик, О. Ростовського, О. Рудницької, Л. Сбітневої, Т. Танько, Т. Турчин, Є. Федотова, І. Фрайт, Л. Хлебникової, В. Шульгіної та інших. Праці науковців містять багатий фактичний матеріал, дають уявлення про тенденції та особливості художньо-естетичного виховання в різних навчальних закладах, регіонах, на окремих історичних етапах, особливо в період кінця ХІХ – останньої третини ХХ століття.

Разом із тим, незважаючи на значну увагу до проблем гуманізації освітнього процесу, зокрема в педагогіці мистецтва, у працях вчених досі не окреслено цілісного підходу до розвитку педагогічних ідей гуманістичного виховання засобами музики, передусім на основі використання історико-педагогічного досвіду. У цьому контексті набуває важливості творча спадщина вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття, оскільки саме цей період означений інтенсивним становленням системи естетичного виховання засобами музики, в якому значну роль відіграли відомі українські музиканти-педагоги й композитори В. Барвінський, А. Вахнянін, М. Вербицький, В. Верховинець, С. Воробкевич, Г. Дяченко, Ф. Колесса, П. Козицький, М. Копко, О. Кошиць, М. Лисенко, М. Леонтович, С. Людкевич, В. Матюк, Н. Нижанківський, Б. Підгорецький, Л. Ревуцький, Д. Січинський, К. Стеценко та інші. Вони надали музичній діяльності педагогічної спрямованості, започаткували створення навчально-виховного репертуару на основі народно-пісенного матеріалу, видавництво теоретичних посібників, підручників, авторських нотних збірок тощо. Характерною рисою їхньої педагогічної спадщини був розгляд виховання засобами музики як складника загальнопедагогічної проблеми цілісного розвитку особистості, її моральності, духовності, що вбачається актуальним та перспективним і для сучасної школи. Однак у системі загальної музичної освіти цей напрям не став предметом усебічного теоретичного вивчення та впровадження в практичну роботу загальноосвітніх навчальних закладів. Уроки музики, позакласні заняття зі школярами часто зводяться лише до набуття знань, умінь і навичок, а ідеї, висловлені у ХХ – на початку ХХІ століття відомими педагогами, композиторами і музичними діячами, дуже рідко і не повною мірою усвідомлено застосовуються в діяльності вчителів та учнів.

Актуальність і доцільність представленого дисертаційного дослідження посилюється потребою усунення низки суперечностей, що наявні в сучасній теорії та практиці гуманістичного виховання учнів засобами музичного мистецтва, а саме:

- між об'єктивною потребою суспільства в духовно багатій особистості, що акумулює в собі цінності загальнолюдської й національної культури та недостатньою теоретичною розробленістю гуманістичних засад процесу виховання особистості;
- між суспільним запитом на творче використання актуальних ідей вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття стосовно гуманістичного виховання в умовах входження України до європейського освітнього простору та відсутністю уваги до їх послідовного вивчення й узагальнення в педагогічній теорії і практиці;
- між потенціалом музичного мистецтва в гуманістично спрямованому вихованні учнів та низькою ефективністю методичного інструментарію для його практичної реалізації у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі;
- між значущістю творчої спадщини вітчизняних педагогів окресленого періоду та недостатньою готовністю майбутнього вчителя до гуманістичного виховання учнів засобами музики.

Отже, виявлені суперечності підтверджують актуальність проблеми та вибору теми дисертації – *“Розвиток ідей гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів (XX – початок XXI століття)”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України та є складовою теми “Художньо-естетичні технології позакласної виховної роботи в основній школі” (РК № 0113U001208). Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України 30 травня 1013 року (протокол № 6) та узгоджена рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні 18 червня 2013 року (протокол № 6).

Мета дослідження – на основі наукового аналізу ідей гуманістичного виховання особистості засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів обґрунтувати періодизацію їх розвитку та розробити організаційно-методичну систему гуманістичного виховання учнів для актуалізації цих ідей у сучасних умовах.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні основи досліджуваної проблеми та розкрити гуманістичний потенціал мистецтва у вихованні особистості як людини культури.

2. Окреслити періодизацію розвитку ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів XX – початку XXI століття та здійснити їх класифікацію.

3. Схарактеризувати педагогічно-інформаційні джерела розвитку ідей гуманістичного виховання та висвітлити методи їх реалізації.

4. Визначити основні детермінанти та субстанційні домінанти гуманістичного виховання учнів молодшого і підліткового віку.

5. З'ясувати сучасний стан упровадження ідей гуманістичного виховання засобами музики в практику загальноосвітніх навчальних закладів.

6. Розробити структурно-функціональну модель організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів XX – початку XXI століття, спрямованої на актуалізацію досвіду гуманістичного виховання.

Об'єкт дослідження – процес гуманістичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів в історичній ретроспективі (XX – початок XXI століття).

Предмет дослідження – особливості розвитку ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів досліджуваного періоду та організаційно-методична система їх актуалізації в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах.

Концепція дослідження. Поширення в сучасному світі глобальної кризи, що охопила всі напрями життєдіяльності, у тому числі в нашій державі,

актуалізувало *проблему виховання учнівської молоді на засадах гуманізму й духовності*. В основу концепції покладено позицію, згідно з якою гуманістичне виховання учнів засобами музики відбуватиметься ефективніше за умови його ґрунтування на ідеях вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття, в яких відображено системоутворювальні елементи мистецької освіти на різних етапах її становлення і розвитку. Це потребує якісного оновлення методологічної бази і теоретико-практичного змісту основоположних принципів виховного процесу, переходу від авторитарно-дисциплінарної педагогіки до гуманістично орієнтованої, яка забезпечує пріоритетність розвитку людини через діалог, творчу активність, комунікацію з культурним надбанням і духовними цінностями.

Вирішення означених завдань набуває найбільшої теоретичної і практичної значущості в контексті цілісного процесу виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, аналіз якого здійснюється на підставі вивчення історико-педагогічного досвіду з умовним поділом на періоди. Така періодизація розвитку ідей простежується через динаміку спрямованості освітнього процесу на освоєння учнями музичної культури і загальнолюдських цінностей протягом ХХ – початку ХХІ століття. Припускаємо, що за цих обставин провідну роль має відігравати вчитель, який забезпечує розвиток ідей вітчизняних педагогів через діалогічну взаємодію з учнями різних вікових категорій і на цій основі вибудовує процес гуманістичного виховання.

Отже, обґрунтування концепції здійснено на методологічному, теоретичному і організаційно-методичному рівнях.

Методологічний рівень обґрунтування концепції передбачає, що в основу дослідження покладено системно-хронологічний підхід до аналізу розвитку ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики, дотримання якого означає проведення дослідження у паралельних площинах – історико-ретроспективній та аналітико-актуалізаційній.

Увагу зосереджено на культуротворчій функції освіти, що передбачає виховання людини культури, здатної жити в культурному середовищі, тобто такої, що є вмотивованою до здобуття різноманітних знань, володіє сформованими гуманними, духовними, моральними, творчими якостями, комунікативними навичками, об'єктивно себе оцінює, творить свою долю і власне “Я”. Засобом гуманістичного виховання обрано в дослідженні музичне мистецтво, яке сприяє самореалізації особистості, розвитку її здібностей, нахилів, почуттів, емоцій; виховує високі людські якості, формує духовність; облагороджує людину через “катарсис”. У контексті дослідження основу катарсису становить “сходження” суб'єкта до особливо значущих загальнолюдських цінностей та ідеалів, яке має відбуватися під час спілкування з музичним мистецтвом.

Теоретичний рівень обґрунтування концепції охоплює обґрунтування історіографічної періодизації та аналіз ідей гуманістичного виховання учнів молодшого і підліткового віку засобами музики, їх класифікацію; характеристику педагогічно-інформаційних джерел розвитку ідей та методів гуманістичного виховання. На теоретичному рівні розглянуто основні детермінанти виховання як складники наукового пошуку (закони, закономірності принципи, вимоги,) та

субстанційні домінанти діяльності вчителя з інтерпретації й упровадження ідей гуманістичного виховання: культуровідповідна, аксіологічно-особистісна, емоційно-стимулююча, діяльнісна, крос-культурна та педагогічно-спрямувальна.

Організаційно-методичний рівень обґрунтування концепції становлять змістові регулятиви гуманістичного виховання (системний, процесуальний, діяльнісний), які реалізуються на методичних засадах ідей вітчизняних педагогів; експрес-діагностика музично-гуманістичної вихованості учнів молодшого і підліткового віку та гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів музики. Це дало змогу розробити структурно-функціональну модель організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття, яку доцільно актуалізувати в сучасному виховному процесі.

Методологічну основу дослідження становлять загальнопедагогічні підходи, які розглядаються у взаємодії, що зумовлено міждисциплінарним характером дослідження, а саме: історико-ретроспективний (А. Асмолов, Р. Вендровська, І. Сіданич, В. Майборода, О. Сухомлинська); антропологічний (А. Алексюк, І. Аносов, Р. Арцишевський, В. Зеньковський М. Мамардашвілі), аксіологічний (О. Вишневський, Г. Корнетов, О. Невмержицька, В. Сластьонін), діяльнісний (Б. Ананьєв, Б. Бітінас, Н. Гузій, Г. Костюк, С. Рубінштейн, Б. Теплов); особистісно орієнтований (І. Бех, Є. Бондаревська, І. Зязюн, І. Якиманська), суб'єктний (А. Бойко, А. Брушлинський, В. М'ясищев); системний (Н. Кузьміна, Б. Ломов, В. Рач, В. Сластьонін); культурологічний (М. Каган, Л. Левчук, О. Рудницька, М. Семчишин), а також базові принципи теорії пізнання – науковості, історизму, системності, діалектичності, об'єктивності, взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ і процесів дійсності, єдності теорії і практики.

Теоретичну основу дослідження становлять:

- концептуальні положення соціокультурної антропології, ідеї взаємодії людини й культури, філософські основи виховання (В. Андрущенко, М. Бердяєв, Б. Гершунський, І. Зязюн, В. Краєвський, В. Кремень, В. Лутай, І. Надольний);
- філософські, психолого-педагогічні концепції формування духовних цінностей особистості (Б. Ананьєв, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, І. Кон, О. Леонт'єв, Л. Москальова, А. Петровський, О. Савченко, Г. Шевченко);
- ідеї гуманістичної педагогіки (Ш. Амонашвілі, М. Берулава, І. Бех, Є. Бондаревська, О. Газман, І. Зязюн, А. Растрігіна, В. Сухомлинський, Є. Шиянов);
- сучасні досягнення історії педагогіки, у тому числі історії педагогіки мистецтва (Л. Березівська, І. Бучинська, С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Гуральник, С. Золотухіна, О. Квас, І. Кучинська, О. Михайличенко, З. Нігматов, О. Ніколаєва, М. Плохова, О. Попова, Л. Сбітнева, О. Сухомлинська, Т. Танько, В. Черкасов та інші);
- здобутки теорії естетичного виховання і мистецької освіти засобами різних видів мистецтва (О. Комаровська, С. Коновець, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Олексюк, В. Орлов, О. Отич, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Хижна, Т. Цвелих);

- праці з методики музичного навчання і виховання школярів, фахової підготовки вчителя музики (Е. Абдуллін, О. Апраксина, Л. Арчажнікова, Н. Гуральник, Д. Кабалевський, Є. Критська, О. Лобова, О. Ростовський, В. Черкасов, Л. Хлебникова, О. Щолокова, В. Шульгіна).

На різних етапах наукового пошуку використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: аналіз філософської, психологічної, історико-педагогічної, культурологічної, мистецтвознавчої, методичної літератури; синтез, систематизація, порівняння, узагальнення й теоретичне моделювання, історико-структурний, конструктивно-генетичний методи, що дало змогу розкрити методологічні засади проблеми, сформуванню поняттєвий апарат, проаналізувати ідеї гуманістичного виховання, розробити їх періодизацію та здійснити класифікацію;

- *емпіричні* – педагогічне спостереження, педагогічна діагностика учнів та майбутніх учителів музики (опитування, анкетування, тести на самовизначення й самопізнання, моделювання педагогічних ситуацій та ситуацій вільного вибору), вивчення педагогічного досвіду вчителів, контент-аналіз планів-конспектів уроків музики), що сприяло розробленню структурно-функціональної моделі організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів.

Джерельну базу дослідження становлять опубліковані матеріали та документи, які об'єднано в такі групи:

- джерела нормативно-правового характеру (інформаційні повідомлення, закони, рішення, концепції, розпорядження, положення, постанови державних структур Російської імперії, УРСР, народного комісаріату УРСР), що дали змогу простежити процес розвитку ідей гуманістичного виховання та усвідомити їхній зміст, значною мірою зумовлений освітньо-культурною політикою держави кожного історичного періоду;

- архівні документи й матеріали: документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України: фонди № 166 – матеріали (протоколи, стенограми та рішення) засідань колегій Міністерства освіти УРСР; № 5127 – Український науково-дослідний інститут педагогіки; № 2582 – статут єдиної школи в УНР; матеріали Інституту рукописів ЦНБ України ім. В. Вернадського (Ф 39 № 782; Ф.62 № 160, 211);

- періодичні видання: “Світло” (1910–1914, 2001), “Русская школа” (1902), “Вестник воспитания” (1907–1917), “Вільна українська школа” (1918–1919), “Народное просвещение” (1917–1920), “Шлях освіти” (1925, 1997–2012), “Советская педагогика” (1948–1991), “Початкова школа” (1970–2008), “Радянська школа” (1945–1991), “Визвольний шлях” (1957), “Рідна школа” (1991–2013), “Вопросы психологии” (1990, 1998), “Педагогика” (1992–2013), “Искусство в школе” (1993–1999), “Мистецтво та освіта” (1998–2012), “Классный руководитель” (2000), “Народное образование” (2002), “Искусство и образование” (2003), “Воспитательная работа в школе” (2008–2011), “Гуманітарні науки” (2005), “Історія освіти” (2011), “Сучасна школа України”(2010–2013) та інші;

- праці вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів (І. Бех, Л. Березівська, Б. Бітінас, П. Блонський, А. Бойко, Г. Ващенко, В. Верховинець, Л. Виготський, І. Войнар, А. Греймес, Д. Джонсон, Дж. Дьюї, Д. Зіглер, І. Зязюн, П. Каптерев, П. Козицький, Л. Кулаковський, М. Леонтович, О. Лобова, А. Макаренко, Я. Мамонтов, А. Маслоу, С. Миропольський, О. Музиченко, Г. Падалка, О. Пехота, К. Роджерс, О. Ростовський, О. Рудницька, К. Стеценко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук, Дж. Фрейберг, З. Фрейд, Л. Х'єлл, Я. Чепіга, Б. Яворський та інші);

- навчальні плани, програми, шкільні підручники, методична та довідкова література, що видавалася і впроваджувалася в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи впродовж досліджуваного періоду.

Хронологічні межі, розглянуті в дисертації, охоплюють період з 1901 по 2012 рік. Визначення нижньої межі дослідження пов'язано із загостренням класових суперечностей, початком боротьби прогресивних сил за демократизацію школи й освіти, виникненням і функціонуванням реформаторської педагогіки, у концепціях якої значна увага приділялася особистості дитини, вихованню засобами мистецтва.

Визначення верхньої межі зумовлено різючими змінами у змісті української освіти, зокрема загальної мистецької освіти, на формування якої вплинули політичні, суспільні, соціокультурні, інформаційно-технологічні, інтеграційні процеси; а також ухваленням і початком реалізації “Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки”.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше окреслено історіографічну періодизацію розвитку ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів, зважаючи на суспільно-історичні та освітньо-культурні умови (I період (1901–1917) – відродження національної свідомості, піднесення освітньо-культурного руху та визрівання ідеї загальної музичної освіти і виховання учнів; II період (1918–1930) – зародження ідеалів гармонійно розвиненої особистості; III період (1930–кінець 1950-х років) – формування гуманістичних ідей виховання учнів засобами музики періоду “розстріляного відродження” та становлення авторитаризму; IV період (початок 1960-х – кінець 1980-х років) – визначення нових пріоритетів у вихованні та реформування музично-освітньої галузі, пов'язані з “хрущовською відлигою” та ухваленням закону “Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР”; V період (1991–2012) – пошук шляхів гуманістичного виховання учнів засобами музики у контексті розвитку української національної культури); здійснено класифікацію ідей за типами: етнокультурні, ціннісно-особистісні, суб'єктно-актуалізуючі, сенсорно-емпатійні, змістово-організаційні, універсальні; та методів гуманістичного виховання у працях вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття: методи розвитку ідей гуманістичного виховання учнів (формування музично-естетичної свідомості; стимулювання музичної діяльності; розвитку самостійності мислення, самопізнання, самоконтролю) та методи гуманістичного виховання засобами музики (усвідомлення художніх цінностей та суспільної

поведінки; впливу на емоційну сферу; накопичення слухових і художньо-ціннісних вражень; виявлення і розвитку творчого потенціалу учнів; демонстраційно-образного впливу; рефлексивні); визначено основні детермінанти (закони, закономірності, принципи, вимоги) та субстанційні домінанти гуманістичного виховання учнів молодшого і підліткового віку (культуровідповідна, аксіологічно-особистісна, емоційно-стимулююча, діяльнісна, крос-культурна, педагогічно-спрямувальна); критерії для експрес-діагностування стану музично-гуманістичної вихованості учнів (мотиваційно-аксіологічний, світоглядно-когнітивний, діяльнісно-поведінковий, особистісно-коригувальний) та гуманістично спрямованої компетентності майбутнього вчителя (ціннісно-мотиваційний, змістово-процесуальний, рефлексивний) і відповідні показники; розроблено структурно-функціональну модель організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів, яка ґрунтується на двох інваріантах (блоках) – ретроспективно-розвивальному та концептуально-методологічному;

уточнено зміст базових понять теорії гуманізації освіти (гуманізм, гуманність, гуманістична спрямованість, гуманізація, самореалізація, саморозвиток, самоактуалізація, самооцінка) у контексті теми дослідження та визначення *гуманістичного виховання учнів засобами музики* як процесу встановлення і виявлення дитиною особистісних функцій свідомості у комплексі видів її музичної діяльності, що зумовлює освоєння та інтерналізацію нею загальнолюдських цінностей культури і моральних норм поведінки;

подальшого розвитку набули систематизація джерельної бази дослідження; зокрема схарактеризовано педагогічно-інформаційні джерела розвитку ідей гуманістичного виховання та систематизовано види інформації (пізнавальна, художня, методична).

Практичне значення дослідження полягає у розробленні навчально-методичного забезпечення з підготовки майбутніх учителів музики: навчального посібника за модульно-рейтинговою системою навчання “Історія гуманізації музичної освіти дітей шкільного віку”, впровадженого у процесі викладання однойменного спецкурсу за відповідною навчальною програмою, що дало змогу актуалізувати ідеї гуманістичного виховання, закладені у спадщині вітчизняних педагогів, у сучасному навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Результати дослідження можуть бути використані під час розв’язання наукових і практичних завдань національної освітньої політики, викладачами вищих педагогічних навчальних закладів зі спеціальності “Музичне мистецтво” освітньо-кваліфікаційних рівнів “Бакалавр” та “Магістр”, у викладанні курсів “Методика музичного виховання”, “Теорія і методика музичної освіти”, “Теорія і методика виховання”, “Педагогічні технології музичного навчання і виховання”, “Історія музичної педагогіки”, розробленні спецкурсів. Висновки дослідження слугуватимуть науково-теоретичним підґрунтям для рекомендацій фахівцям управлінських структур з метою ефективного розв’язання завдань гуманістичного виховання у галузі національної освітньої політики. Положення роботи можуть бути застосовані вчителями музики загальноосвітніх навчальних закладів,

студентами та аспірантами, які вивчають теорію і методику музичної освіти; науковцями, чії інтереси пов'язані з вивченням проблем гуманізації навчання та виховання; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження впроваджені в навчально-виховний процес Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (довідка № 0710/1110 від 28.05.2015 р.), ДВНЗ “Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди” (довідка № 593 від 19.05.2015 р.), Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя (довідка № 05/173 від 10.04.2015 р.), Житомирського державного університету ім. Івана Франка (довідка № 302 від 21.05.2015 р.), Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (довідка № 33 від 24.04.2015 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 64-08/517 від 12.05.2015 р.), СЗШ № 3 м. Трускавець Львівської області (довідка № 209/5 від 25.12.2014 р.), Бердичівської гуманітарної гімназії № 2 Житомирської області (довідка № 119 від 15.05.2015 р.), Володарської загальноосвітньої школи № 1 I-III ступенів Київської області (довідка № 131/2 від 04.06.2015 р.), Українського колежу ім. В. О. Сухомлинського м. Києва (спеціалізована школа № 272) (довідка № 101 від 07.04.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднені на наукових і науково-практичних заходах різних рівнів: *міжнародних*: “Гуманістичні орієнтири мистецької освіти” (Київ, 2007, 2009, 2011, 2013); “Микола Леонтович і сучасна освіта та культура” (Кам’янець-Подільський, 2012), “Художня культура і освіта: традиції, сучасність, перспективи” (Мелітополь, 2012), “Компетентнісний підхід у системі неперервної професійної освіти” (Переяслав-Хмельницький, 2013), Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам’яті професора О. П. Рудницької (Київ, 2006–2013, 2015); “Интегративная психология и педагогика искусства в полиэтническом регионе” (Майкоп, 2013); “Мистецька освіта: від спадкоємності епох до новітніх технологій” (Мелітополь, 2014), “Регіональні культурні, мистецькі та освітні практики” (Переяслав-Хмельницький, 2014, 2015); “Художня освіта на межі тисячоліть: здобутки, проблеми, перспективи” (Ніжин, 2015); *всеукраїнських*: “Підготовка студентів педвузу до музичного виховання дітей на історико-гуманістичних засадах” (Київ, 2002), “Сучасна мистецька освіта: проблеми, технології, перспективи” (Ніжин, 2008), “Організаційно-педагогічні умови управління виховним процесом у підготовці майбутніх педагогів: інноваційний досвід освіти, проблеми, традиції та перспективи” (Переяслав-Хмельницький, 2009); “Мистецька освіта XXI століття: проблеми теорії і практики” (Ніжин, 2010), “Проблеми удосконалення професійної підготовки фахівців мистецьких дисциплін” (Суми, 2011); “Мистецька освіта в європейському соціокультурному просторі XXI століття” (Мукачеве, 2013); “Методологічні та методичні засади мистецької освіти” (Ніжин, 2013), “Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку” (Переяслав-Хмельницький, 2014); “Мистецька освіта в Україні: проблеми теорії і практики” (Київ, 2014); *щорічних звітних конференціях* викладачів Національного

педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2001–2007), “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (2008–2014); звітній науково-практичній конференції Інституту проблем виховання НАПН України “Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал” (Київ, 2014).

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії “Концептуальні засади мистецької педагогіки у вищій школі” (2014) за загальною редакцією Т. В. Мартинюк, Т. В. Ігнатенко автором підготовлено підрозділ 3.1. “Людина культури як цінність і мета виховання”. У колективній монографії “Розвиток художньо-естетичного світогляду викладачів мистецьких дисциплін на основі інтегративного підходу” (2014) автор підготував підрозділ 1.2. “Музична освіта сьогодення: гуманістичні вектори розвитку”.

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 59 публікаціях (з них 52 – одноосібні), у тому числі: 1 монографія (одноосібна), 2 монографії у співавторстві; 2 навчальних посібники з грифом МОН України (лист № 14/18-Г-870 від 06.10.2006; лист № 14/18-Г-1323 від 06.06.2008), 30 статей у вітчизняних фахових виданнях (5 з них у співавторстві), 6 – у зарубіжних періодичних виданнях, 4 статті в інших виданнях, 14 – у збірниках матеріалів конференцій.

Положення і результати **кандидатської дисертації** “Морально-естетичне виховання молодших підлітків засобами народної художньої творчості (в умовах навчальної і позакласної роботи)”, захищеної 1985 року за спеціальністю 13.00.01 – теорія й історія педагогіки, КДПІ ім. О. М. Горького, у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, 14 додатків на 74 сторінках, списку використаних джерел на 74 сторінках (778 найменувань, з них 14 іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації 546 сторінок, обсяг основного тексту становить 401 сторінки. У роботі міститься 20 таблиць на 9 сторінках та 5 рисунків на 4 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, проаналізовано стан розроблення проблеми у філософській, психолого-педагогічній, мистецькій галузях науки та освітньої практики; визначено об’єкт, предмет, мету й завдання, викладено концепцію, методологічні й теоретичні засади та методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів; наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження, публікації автора, структуру й обсяг дисертації.

У *першому розділі* – “**Теоретико-методологічні засади гуманістичного виховання особистості в культурно-освітньому процесі**” – обґрунтовано гуманістичну природу виховання на основі антропологічного підходу, мету освітньої діяльності, уособлену в “людині культури”; розкрито феноменологію гуманістичного виховання та стратегії визначення можливостей мистецтва в духовно-моральному розвитку особистості.

Аналіз філософських, педагогічних, психологічних праць з антропології (А. Алексюк, Р. Арцишевський, М. Бердяєв, В. Зеньковський, В. Кремень, О. Кульчицький) засвідчив дискусійність проблеми цілісності людини в контексті єдності її біологічного, соціального і духовного рівнів, її місця у розвитку природи та ролі у суспільній еволюції. Цінність людини визначається її здатністю до досконалості, яка неминуче шукає вираження в культурі як головному набутку індивіда, синтезі життєвих шляхів окремих особистостей. При цьому культура постає універсальним ставленням людини до світу, через який вона створює себе; є цілісною системою, в якій всі елементи (мораль, право, освіта, наука, мистецтво, релігія, виробництво, побут) тісно взаємопов'язані; культура пронизує всі форми і сфери життєдіяльності людини та детермінується проявами її поведінки в суспільстві, ставленням до інших людей, зв'язком попередніх і наступних етапів розвитку. В різні періоди життя людина сприймає різні пласти культури, яка володіє високим освітнім потенціалом та є потужним фактором розвитку особистості; “культура конгруентна людині” (І. Зязюн).

На думку дослідників (А. Арнольдів, Х. Гадамер, П. Каптерев, О. Рудницька, Д. Чернілевський), сполучною ланкою освіти і культури є людина, а метою сучасної освіти – людина культури. Це особистість зі сформованими культурними основами гуманності, духовності, моральності, творчості, адаптивності; здатністю реалізувати свої здібності, нахили, можливості, потреби та уподобання.

Тривалий час основні параметри розвитку освіти в нашій країні визначались ідеологією. Звільнившись від її диктату, освіта звернулася до культури як середовища, в якому відбувається становлення образу людини (Є. Бондаревська). Разом із тим, у суспільстві намітилась тенденція до зниження культурного рівня людей, і змінити її може освіта, але лише в разі насичення її культурними людськими смислами (М. Бахтін, В. Біблер, С. Гессен, П. Флоренський). Долучаючись до світу культури, людина набуває духовності як фундаменту її внутрішнього світу, вищого вияву людяності. Духовність “виростає” зсередини разом із особистісним “Я” людини і виражається тільки в суспільно важливих прагненнях (І. Бех).

Виявлено, що онтологічним контекстом формування та розвитку духовності є культурна діяльність. Вона постає сферою загальнолюдських цінностей, що уможлиблює виховання гуманістичного світогляду особистості, розвиток таких якостей її свідомості й діяльності, які ґрунтуються на знанні та розумінні вищих духовних ідеалів і спонукають до саморегуляції в повсякденному житті.

Осмислення педагогічної сутності мистецтва розпочалося за часів античності, коли давньогрецькі філософи почали активно вводити його до змісту освіти молодих людей з метою збереження здоров'я їхніх душ і досягнення калокагатії як ідеалу особистісного виховання й розвитку. В Україні одним із перших звернув увагу на педагогічний потенціал мистецтва Григорій Сковорода. У своїй творчій спадщині він надавав соціально-педагогічного змісту ідеї “сродності” – самопізнання особистістю своїх нахилів і здібностей шляхом використання філософії, поезії, різних форм і жанрів музики у їх взаємодії.

З'ясовано, що у сучасній світовій філософсько-педагогічній думці склалися дві стратегії визначення можливостей мистецтва в духовному розвитку особистості: сутність першої становить тлумачення мистецтва як джерела еталонів і принципів моральної поведінки, засобу виховання певних людських якостей (Т. Зюзіна); друга тенденція визнає мистецтво засобом збагачення душі, пізнання світу і самопізнання, але її представники обстоюють нейтральність мистецтва стосовно моралі (І. Войнар). У нашому дослідженні дотримуємося першої стратегії, згідно з якою мистецтво є одним із засобів виховання почуттів і гуманних якостей особистості на тій підставі, що саме почуттєва природа вирізняє його серед інших засобів пізнання людського буття.

Здійснений аналіз поняттєво-категоріального апарату дав можливість уточнити такі дефініції, як “гуманізм”, “гуманізація”, “гуманістичне виховання” та пов’язані з ними поняття, виокремити основоположну ідею гуманізму – визнання людини головною цінністю буття, погляд на неї як унікальне творіння природи і продукт самотворення, що має стати нормою і принципом педагогічної діяльності. Підкреслено, що “гуманізація” як провідний елемент нового педагогічного мислення передбачає суб’єкт-суб’єктні взаємини в системі учитель – учень, зважає на єдність загальнокультурного, соціально-морального і духовного розвитку особистості.

Отже, *гуманістичне виховання учнів засобами музики* розглядається в дисертації як процес установлення і виявлення дитиною особистісних функцій свідомості у комплексі видів її музичної діяльності, що зумовлює освоєння та інтерналізацію нею загальнолюдських цінностей культури і моральних норм поведінки. Цей процес сходить до знаменитої давньогрецької пайдейє, що означає шлях, який повинна пройти людина, змінюючи себе у прагненні ідеалу духовної і фізичної досконалості (калокагатії) через набуття мудрості, виваженості, справедливості та інших громадянських, моральних, естетичних, інтелектуальних чеснот.

У *другому розділі – “Генезис ідей гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у вимірі історико-педагогічного наративу”* – представлено періодизацію ідей вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття щодо гуманістичного виховання учнів засобами музики, яка враховує суспільні, соціальні, політичні умови, розроблені критерії та ґрунтується на досягненнях сучасної історико-педагогічної науки.

Зміст гуманістичних ідей та їх розвиток проаналізовано в ракурсі наративної процедури викладу історичних фактів, тобто як суперечливий процес, що пов’язує невідоме з відомим на основі відносності, а не повної вірогідності. Історики педагогіки (Л. Ваховський, І. Зверєва, О. Сухомлинська, Є. Хриков, Н. Чепелева) пояснюють, що наратив трактує смисл історичних подій не як зумовлений об’єктивною закономірністю історичного процесу, а як такий, що виникає в контексті розповіді про подію й іманентно пов’язаний з її інтерпретацією.

Періодизацію гуманістичних ідей вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття здійснено за хронологічними та проблемно-тематичними ознаками.

Виокремлено п'ять періодів: 1901–1917 роки; 1918–1930 роки; 1930 – кінець 1950-х років; початок 1960-х – кінець 1980-х років; 1991–2012 роки. Визначення пріоритетності впливу тих чи інших факторів на форми і методи організації виховної роботи в різних суспільних умовах дало змогу встановити наступність та якісні відмінності одного періоду від іншого. З огляду на інерційний характер складників педагогічного процесу звертаємо увагу на умовність представленої періодизації, у розробленні якої використано дослідження українських учених історико-педагогічного напрямку (Л. Березівська, Н. Гупан, А. Краснощок, О. Михайличенко, О. Сухомлинська та інші).

Вважаємо за доцільне наголосити, що розвиток гуманістичних ідей частини прогресивних педагогів відбувався протягом багатьох років на теренах Російської імперії та неіснуючої тепер держави СРСР. Вона була єдиною вітчизною для кожного громадянина усіх республік. Це є підставою вважати цих відомих особистостей вітчизняними педагогами, а їхній внесок в освіту, у тому числі українську, спільним, цінним і значним. Разом із тим, педагогів, основна діяльність яких припадає на період після 1991 року, ми називаємо вітчизняними українськими.

Історіографічні розвідки *першого періоду* (1901–1917) засвідчили, що суспільно-політичне життя початку ХХ століття вимагало докорінних змін і прогресивних реформ. Втілити їх у життя можна було за умови поширення грамотності та сприяння розвитку вітчизняної культури. Світське виховання стало проголошуватися прогресивними педагогами основою шкільної освіти. З'являється мережа “Просвіт“, які ставили низку освітньо-виховних завдань, у тому числі ознайомлення з історією та культурою України, виховання патріотизму; формується теорія всебічного комплексного виховання дітей, закладаються основи художнього виховання. У цьому контексті визріває ідея залучення людей різного віку до загальної музичної освіти, активного творчого ставлення до музичного мистецтва, необхідності введення співів до шкільних програм поряд з іншими навчальними дисциплінами (О. Карасьов, О. Маслов, О. Пузиревський, М. Леонтович, К. Стеценко та інші). На жаль, з об'єктивних політичних причин цієї мети не було досягнуто. Налагодження системи музично-естетичного розвитку особистості, що вважався компонентом морального, патріотичного виховання, не входило до кола державних завдань, хоча для українського громадянства цей процес виявився вагомим чинником руху за національну школу і культуру.

В ідеях вітчизняних педагогів простежується тенденція формування національних засад художнього виховання, упровадження традицій української культури у шкільну практику із дотриманням принципів народності, доступності, системності, зв'язку з життям, урахування індивідуальних особливостей, поєднання музичного розвитку з моральним, розумовим, патріотичним та релігійним вихованням (Д. Зарін, О. Карасьов, М. Леонтович, М. Лисенко, О. Маслов, С. Миропольський, С. Смоленський, К. Стеценко). Висловлюються думки про урок співів як важливий шкільний предмет та про значення хорового співу як основного виду музичної діяльності; утверджується необхідність

розвитку кожної дитини на основі використання народної пісні, накопичення слухових вражень, ”збудження любові до занять”, свідомості сприйняття творів, музично-творчої діяльності учнів.

Другий період розвитку ідей гуманістичного виховання засобами музики (1918–1930) пов’язуємо з реформою освіти за керівництва Центральної Ради. Основою реформи став зарубіжний та вітчизняний досвід, у результаті чого виникла ідея створення нової моделі школи. “Проект єдиної школи на Україні” ґрунтувався на принципах демократизації, гуманізації освіти, зародження ідеалів гармонійно розвиненої особистості, зв’язку школи з навколишнім життям. Музика проголошується дієвим засобом виховання та обов’язковою шкільною дисципліною. Першочергове завдання естетичної підготовки вбачалось у “вихованні волі та творчих здібностей дітей”. Однією з важливих рис державної політики в цей час стало прагнення у центр навчально-виховного процесу поставити особистість дитини, а школу орієнтувати не лише на навчання, а й на “виховання для всього життя”.

Особливо змістовними для гуманістичного виховання учнів засобами музики були ідеї П. Блонського, Н. Брюсової, В. Верховинця, А. Макаренка, Я. Мамонтова, Я.Чепіги, Б. Яворського, в яких пропонувався комплексний підхід до виховання за єдності емоційного впливу на дитину різних видів мистецтва та їхніх асоціацій і художніх образів, співпереживань; залучення учнів у музично-творчу діяльність, виховання національної самосвідомості, самостійності; формування умінь самоконтролю і саморегуляції. Особливої ваги набула ідея “естетизації людини”, що є найголовнішою умовою гармонійного розвитку.

Третій період (1930 – кінець 1950-х років) посів особливе місце у вітчизняній освіті. Після геноциду українського селянства у 1930-ті роки почався наступ на українську національну культуру. За трагічністю наслідків цей час зафіксований в історичній пам’яті нашого народу як “розстріляне відродження”, згортання українізації, нищення інтелектуальної еліти, національно свідомих учителів тощо. Система естетичного виховання складалася в умовах авторитаризації суспільства, що фактично витіснила залишки вільного виховання. У шкільній практиці закріпилися такі негативні явища, як заідеологізованість навчальних програм, переважання в них формальних знань про музику та несвідоме застосування методів викладання за відсутності конкретних виховних завдань. Протягом першої повоєнної десятирічки у школах спостерігався здебільшого заформалізований знанневий підхід до предмету “співи”. Багатий гуманістичний потенціал цієї дисципліни залишався невикористаним, а виховання засобами музики передбачало формування типу особистості, потрібної суспільству за держзамовленням. Попри такі обставини, цей період означений гуманістичною думкою багатьох вітчизняних педагогів, серед яких Б. Асаф’єв, Г. Ващенко, П. Козицький, Л. Кулаковський, Я. Полф’єров, В. Страшкевич. Розвиток їхніх ідей пов’язаний з працями і діяльністю передових митців України, які критично ставилися до чужих українській духовності виховних систем, пропагували поєднання вільного розвитку дитини з педагогічним керівництвом вихователів, формування національної культурної ідентичності учнів. Вони

виступали проти формального ставлення до виховання засобами музики, обстоювали побудову педагогічної системи на основі пробудження у дітей асоціативного мислення та їхнього активного творчого ставлення до музичного мистецтва. Під час формування культури активного сприймання музики акцентувалася важливість емоційної захопленості дітей при постійному інтелектуальному заглибленні у зміст художнього твору.

Наступний, *четвертий період* (1960 – кінець 1980-х років) розвитку ідей пов'язаний із законом “Про зміцнення школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР” та “хрущовською відлигою”, що частково демократизувала життя суспільства. Історіографія цього часу свідчить про розроблення проблем усебічно і гармонійно розвиненої особистості, появу тенденцій, спрямованих на дослідження питань художньої творчості дітей, цілісності та цілеспрямованості процесу виховання з акцентом на моральному та естетичному його видах, формування масової музичної культури. З'ясовано, що значний вплив на розвиток ідей гуманістичного виховання мала педагогіка співробітництва, що оформилась як “рух за оновлення школи, реформування її авторитарної системи і базування на принципах гуманізму й творчого підходу до розвитку особистості”. Наголошується, що уроки музики повинні ґрунтуватися на дитячому музичному фольклорі, який є неоціненним загальнолюдським надбанням. За цих умов плідною і прогресивною була діяльність Н. Гродзенської, З. Жофчака, Д. Кабалевського, С. Людкевича, Л. Хлебникової, В. Шацької, М. Щетиніна. Їхні ідеї гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку стосувалися формування високохудожніх смаків, визнання “естетичного” одним із провідних чинників виховання особистості, єдності емоційного і свідомого у сприйманні творів музичного мистецтва та їх цілісного аналізу; залучення школярів до моральних, духовних, естетичних цінностей на національно-культурній основі та через систему різноманітних методів і прийомів.

Для *п'ятого періоду* (1991–2012) розвитку гуманістичних ідей вітчизняних педагогів характерний пошук ефективних шляхів виховання засобами музики на основі української національної культури, визнання освітянською галуззю особистісної орієнтації в навчанні та вихованні; прилучення індивіда до всіх досягнень людської культури; формування в учнів особистісно ціннісного ставлення до мистецтва; використання народної і професійної музичної спадщини у виховному процесі; виховання потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні, визначення змісту виховання рівнем педагогічної культури вихователів. У цей період вченими-дослідниками, педагогами-практиками (І. Бех, І. Зязюн, Л. Коваль, О. Комаровська, Л. Масол, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Г. Філіпчук та інші) проголошуються ідеї щодо виховання національної самосвідомості засобами музики, пріоритетності мистецької освіти як чинника творення людської культури, важливості розвитку емоційної сфери особистості як педагогічного механізму художнього розвитку особистості; якості фахової підготовки вчителя

музики, зорієнтованого на конструювання специфічних гуманних ситуацій; стимулювання учнів до творчого самовираження в художній діяльності тощо.

У дисертації здійснено класифікацію ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики за спільними ознаками, що дало можливість розподілити їх на шість типів: етнокультурні, ціннісно-особистісні, суб'єктно-актуалізуючі, сенсорно-емпатійні, змістово-організаційні, універсальні. Етнокультурний тип пов'язаний з національним характером виховання; ціннісно-особистісний – з індивідуальним підходом до учнів у процесі їх навчання і виховання та утвердження ставлення до людини як до найвищої цінності, визнанням її носієм культури; суб'єктно-актуалізований тип становлять ідеї, що характеризують рівень активності учнів молодшого та підліткового віку в різних видах музичної діяльності. Сенсорно-емпатійний тип пов'язаний з розвитком емоційної сфери дитини, її чуттєвістю, співпереживанням іншому. До змістово-організаційного типу відносимо ідеї, що стосуються методів та прийомів виховної роботи вчителя, які використовуються під час педагогічно доцільної взаємодії педагога й учнів, налагодження їхнього співробітництва та співтворчості. Різноманітність і якість фахових знань, умінь, навичок учителя музики, його готовність до виконання завдань з оновлення виховання школярів склали зміст універсальних ідей вітчизняних педагогів.

У третьому розділі – **“Педагогічно-інформаційні та методичні засади розвитку ідей вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття щодо гуманістичного виховання учнів засобами музики”** – проаналізовано інформаційні джерела розвитку ідей вітчизняних педагогів, методи гуманістичного виховання та їх класифікацію, висвітлено сучасні тенденції виховання учнів засобами музики.

Аналіз інформаційних джерел (журнали, часописи, монографії, посібники, співаники, програми, репертуарні збірники), зміст яких детермінувався освітніми, соціально-економічними, культурно-мистецькими умовами, дав змогу виокремити пізнавальний, художній та методичний види інформації.

Пізнавальний вид інформації охоплює повідомлення про джерела гуманістичної думки, які містять у собі твори народної педагогіки, праці відомих педагогів, мистецьку пресу, періодичні видання, відомості про досягнення західноєвропейської музичної освіти тощо. До *художнього виду* інформації належить широкий музичний репертуар, який у той чи інший період розвитку гуманістичних ідей вітчизняних педагогів застосовувався в педагогічній практиці (сприймання, виконання, аналіз творів). *Методичний вид* інформації дає уявлення про спрямованість, завдання і зміст музично-виховного процесу у школі за допомогою навчальних програм, праць методичного характеру тощо.

З'ясовано, що реалізація ідей гуманістичного виховання вітчизняних педагогів у кожний досліджуваний період забезпечувалася застосуванням певного комплексу *методів*, які розподілено у дисертації на дві категорії: методи розвитку ідей гуманістичного виховання учнів та методи гуманістичного виховання засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття. У першій категорії методів виокремлено три групи: формування

музично-естетичної свідомості; стимулювання музичної діяльності; розвитку самостійності мислення, самопізнання, самоконтролю. До другої категорії належать методи усвідомлення художніх цінностей та суспільної поведінки, впливу на емоційно-чуттєву сфери, накопичення слухових і художньо-ціннісних вражень, виявлення і розвитку творчого потенціалу учнів, демонстраційно-образного впливу та рефлексивні методи.

Освітній розвиток з другої половини ХХ століття, який називають “вибухом освіти”, ознаменувався суттєвими змінами загальноєвропейського масштабу, що торкнулися й України. Зі здобуттям незалежності освітньо-культурна та духовно-моральна ситуація в нашій державі дедалі чіткіше відображає основні перспективи виховання учнів, у тому числі й засобами музики. Окреслюються тенденції творчого пошуку засобів виховання, прагнення оновити традиційні методи і прийоми музично-виховної роботи з дітьми; взаємозв’язку школи з навколишнім освітньо-культурним середовищем; провідної ролі засобів масової інформації у формуванні музичних вражень. З’ясовано, що на початку ХХІ століття намітилася стійка позитивна тенденція розвитку гуманістичного виховання учнів. Це пояснюється зміною парадигмальних засад і обґрунтуванням правових норм виховання, подоланням моноідеологічних установок на цілі і зміст виховання. Одночасно переосмислюються і масово визнаються такі ціннісні пріоритети, як застосування різноманітних стратегій в умовах варіативності гуманістичних виховних систем, підтримка авторських програм і проектів у загальноосвітніх навчальних закладах тощо. У виховній роботі особливої вагомості набуває особистісно орієнтований підхід, розвиток індивідуальності дитини. Простежується тенденція до застосування системності в загальній музичній освіті, усвідомлення педагогами суб’єктності учня під час виховання засобами музики. Все гостріше постає проблема накопичення досвіду почуттєвого ставлення до різних видів музичної діяльності, створення умов для творчого розвитку кожної особистості, саморегуляції, формування сучасної системи цінностей, відчуття національної єдності. Одними з помітних рис є також комплексний вплив мистецтв на виховання особистості, компетентнісний підхід до оцінювання якості виховної діяльності вчителя музики. В останнє десятиріччя спостерігається спрямованість на вивчення психотерапії, арт-терапії, які розглядаються в ракурсі психолого-педагогічної допомоги, підтримки дитині з боку вихователя.

У четвертому розділі – *“Концептуальні основи гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики на основі творчої спадщини вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття”* – обґрунтовано концептуальні засади гуманістичного виховання учнів на основі ідей вітчизняних педагогів; означеними засадами постають основні детермінанти та субстанційні домінанти.

Як основні детермінанти розглядаються *закони*: первинності духовно-морального розвитку особистості над інтелектуальним, наступності набуття вихованцями морально-естетичного досвіду, розвитку емоційної сфери як базового у становленні особистості, формування особистості у музичній

діяльності через її внутрішній та зовнішній самопрояв; *закономірності*: процес гуманістичного виховання має враховувати виховні традиції свого народу в єдності із загальнокультурними нормами; ефективно гуманістичне виховання залежить від активної творчої діяльності учня; результат виховання співвідноситься зі створенням особистісно рівноправних відносин між учителем і учнями тощо. До найважливіших *принципів* гуманістичного виховання засобами музики відносимо принципи культуровідповідності, історизму, наступності та безперервності, національної спрямованості, суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Для реалізації ідей гуманістичного виховання виокремлюємо *вимоги*: виховні впливи повинні бути обґрунтовані; учитель має порівнювати рівень власної культури зі станом її вихованості в учнів; педагог мусить вчасно помітити музичні схильності учня і вибудовувати на цій основі систему подальших виховних дій.

Опора на вказані детермінанти дає можливість учителю знайти адекватні відповіді на численні запитання, що постають перед ним у практичній виховній роботі, визначити правильні орієнтири та обрати доцільну й ефективну методику.

Розглядаючи гуманістичне виховання як базовий процес входження дитини в соціум, важливо охопити всі сторони її життя, зважати на особливості формування у неї здатності реалізації своїх особистісних якостей та здібностей до подальшого саморозвитку, про що неодноразово зазначали вітчизняні педагоги (В. Верховинець, Л. Кулаковський, М. Лисенко, О. Маслов, Г. Падалка, В. Сухомлинський, Я. Чепіга). Сенс життя за таких обставин виявляє себе в постійному творенні загальнозначущих моральних учинків, основою яких виступають відносно стійкі, сутнісні складники – субстанційні елементи, або *домінанти*: культуровідповідна, аксіологічно-особистісна, емоційно-стимулююча, діяльнісна, крос-культурна та педагогічно-спрямувальна.

Культуровідповідна домінанта. Виховання людини культури ґрунтується, насамперед, на культурологічній основі. У зв'язку з цим особистість розуміють як духовну, морально-естетичну, культурну субстанцію людини, інтегровану у певне культурне середовище. Вона передбачає зв'язок із практичним оволодінням культурно-історичним досвідом свого народу, народно-музичною творчістю; взаємодію освіти і культури, де культура є функцією і сферою людського життя, а освіта – транслює культуру (В. Кузьменко). Сучасна наука уявляє культуру в сукупності матеріальних і духовних цінностей, що є основою, метою і змістом виховання особистості. Основним завданням будь-якої освіти є залучення людини до культурних цінностей науки, мистецтва, моральності, права. У нашому дослідженні культуровідповідна домінанта тлумачиться як сприйняття виховання крізь призму культури, де всі компоненти наповнені людськими факторами і допомагають людині вільно виявляти свою індивідуальність та сприяють саморозвитку, самовизначенню в площині культурних цінностей.

Для виховання в межах *аксіологічно-особистісної домінанти* важливо розуміти, що світ цінностей є соціокультурною реальністю, життям людини і суспільства. Цінності життя стають змістом виховання, бо воно вчить дитину вирішувати проблему “як жити”. Людина не створена природою й еволюцією, вона створюється культурою (М. Мамардашвілі). Це безперервне створення

передбачає наявність психологічного знаряддя, яким є ціннісні орієнтації. З позиції нашого дослідження, важливе значення має духовний феномен виховних цінностей, який полягає в тому, що перш ніж цінності увійдуть в особистісну структуру людини, вони проходять через духовно-почуттєву сферу й усвідомлюються в контексті власної “Я- концепції”. Розгляд виховання засобами музики під кутом зору аксіології дає можливість зрозуміти, по-перше, ціннісний характер самого феномену музики, тобто носія цінності, а по-друге, важливість функції музики у формуванні ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку. На думку вітчизняних педагогів (В. Верховинець, П. Козицький, С. Людкевич, Г. Падалка, О. Рудницька), виховання будується як процес освоєння цінностей, їх інтеріоризації. Орієнтування на духовні виховні цінності має особистісний смисл, який вбирає в себе найкращі надбання у сфері олюднення навчання й виховання особистості, передбачає повагу до гідності учня, довіру до нього, прийняття його особистісних цілей, потреб та інтересів. Такий смисл ґрунтується на загальнолюдських цінностях: гуманності, толерантності, справедливості, чесності, самостійності, чуттєвості та інших, які становлять ядро людини культури.

Домінанта емоційного стимулювання (емоційно-стимулююча). У дисертації відстоюється думка про те, що процес гуманістичного виховання засобами музичного мистецтва залежить безпосередньо від актуалізації емоційної сфери, що пов'язана з емпатією. Ці процеси супроводжуються виникненням естетичних емоцій і почуттів, які мотивують поведінку і регулюють діяльність організму (Т. Шингаров). Вищим проявом впливу мистецтва на людину, її емоційну сферу слід вважати, на думку дослідників, феномен катарсису, катарсичної діяльності, який створив людину духовну. Для нас важливо і цікаво те, що основою духовного катарсису є прагнення суб'єкта до пізнання і присвоєння особливо значущих загальнолюдських цінностей. Можна припустити, що “виховання, катарсис і загальнолюдські цінності входять в єдину духовно-моральну систему, в якій мета, засіб і результат максимально зближуються” (В. Сергєєва).

Діяльнісна домінанта. Спираючись на позицію педагогів, психологів, виховну діяльність розуміємо, передусім, як активність самовизначальної особистості, яка переносить істинні пріоритети й акценти у сферу внутрішнього, особистісного розвитку духовних потреб, мотивів, інтересів, ідеалів, переконань, що і є метою виховного впливу. Будь-який вид діяльності має моральний, виховний вимір, але навчити моральності не можна, її можна лише увібрати, пережити почуттям, досвідом (О. Газман). Важливим вихідним положенням оптимізації гуманістичного виховання засобами музики є паритет різних видів музичної діяльності: музично-пізнавальної, музично-творчої, музично-виконавської.

Крос-культурна домінанта дозволяє аналізувати педагогічні явища різних епох у порівнянні. Сутність крос-культурної домінанти в нашій роботі спрямована в контекст основних характеристик вітчизняної цивілізації, виявлення впливу не тільки принципів української самобутності на музично-освітню теорію і практику, а й напрацювань європейських мислителів. У крос-культурній домінанті міститься ідея історичної наступності, яка сприяє розкриттю цілого

ряду принципів теорії і практики виховання учнів засобами музичного мистецтва. Використання крос-культурної домінанти дає можливість зрозуміти і пояснити своєрідність ідей авторитетних педагогів минулого щодо виховання особистості на гуманістичних засадах під час музичних занять.

Гуманістична концепція освіти означає спрямованість виховання на освоєння учнями культури і загальнолюдських цінностей, сучасних досягнень педагогічної науки, необхідного практичного досвіду, що передбачає максимальне розкриття творчого потенціалу індивіда. За цих обставин провідну роль виконує вчитель, який і забезпечує розвиток ідей, реалізацію гуманістично спрямованого навчання і виховання. Це є основним завданням *педагогічно-спрямованої домінанти*. Надзвичайне значення в гуманістичному вихованні засобами музики має взаємодія учителя й учнів з метою особистісних змін, єдність їхніх внутрішніх позицій. Такі ціннісні орієнтири уможливають виділення компонентів готовності вчителя музики до фахової діяльності: ціннісно-мотиваційного, змістово-процесуального та рефлексивного.

У *п'ятому розділі* – **“Організаційно-методична система гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у контексті ідей вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття”** – здійснено аналіз результатів експрес-діагностування стану музично-гуманістичної вихованості учнів молодшого та підліткового віку і гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів музики, розкрито зміст структурно-функціональної моделі організаційно-методичної системи гуманістичного виховання засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів.

З метою прогнозування способу актуалізації ідей вітчизняних педагогів та для розроблення структурно-функціональної моделі організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів засобами музики проведено експрес-діагностування для виявлення стану гуманістичної вихованості учнів молодшого і підліткового віку та з'ясування сформованості гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів музики.

Критеріями музично-гуманістичної вихованості учнів молодшого та підліткового віку визначено: *мотиваційно-аксіологічний, світоглядно-когнітивний, діяльнісно-поведінковий та особистісно-коригувальний*, змістова наповненість показників яких у процесі діагностування визначалася відповідно до вікових особливостей учнів.

Показники мотиваційно-аксіологічного критерію: прагнення брати участь у різних видах пізнання музичної спадщини; сформованість ціннісних орієнтацій у сфері музичного мистецтва.

Показники світоглядно-когнітивного критерію: обізнаність у сфері музичного мистецтва, в тому числі щодо місця вітчизняної музики у світовій музичній спадщині; характеристики музичного пізнання (здатність емоційних переживань музичних творів та їх рефлексії, прояви катарсичної активності).

Показники діяльнісно-поведінкового критерію: прояви комунікативних навичок у процесі музично-творчої діяльності; уміння обґрунтовувати свою моральну й естетичну позицію у процесі дискусій з приводу музичних творів.

Показники особистісно-коригувального критерію (застосовано лише для підлітків): самостійність у виборі видів музичної діяльності для ознайомлення з творчим доробком митців та самореалізації у творчості; відкритість до прийняття рекомендацій і порад вчителя та однолітків; готовність вносити корективи у власні дії.

Узагальнення результатів експрес-діагностування засвідчило наявність стійкого, ситуативного і нестійкого рівнів гуманістичної вихованості учнів. Стосовно дітей молодшого шкільного віку, нестійкий рівень виявлено у 52,2 % респондентів, ситуативний рівень – у 33,0 % респондентів, стійкий – у 14,8 % респондентів. 48,4 % учнів підліткового віку продемонстрували нестійкий рівень музично-гуманістичної вихованості, 31,1 % – ситуативний рівень, 20,5 % – стійкий рівень.

Сформованість гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів музики діагностувалася за *ціннісно-мотиваційним, змістово-процесуальним та рефлексивним критеріями*.

Показники ціннісно-мотиваційного критерію: наявність професійних мотивів до освоєння ідей гуманістичного виховання у процесі навчання учнів музичного мистецтва; готовність зацікавлювати учнів гуманістичними ідеями вітчизняних педагогів.

Показники змістово-процесуального критерію: рівень фахової підготовки щодо забезпечення активності дітей у різних видах музичної діяльності на основі ідей гуманістичного виховання; сформованість умінь налагоджувати особистісно орієнтовану взаємодію з учнями.

Показники рефлексивного критерію: обізнаність щодо розвитку ідей гуманістичного виховання у працях вітчизняних педагогів та митців; здатність до самопізнання, самооцінки, саморегуляції під час застосування ідей гуманістичного виховання в роботі з учнями.

За підсумками експрес-діагностування з'ясовано, що 19,1 % майбутніх учителів музики володіють адаптаційно-репродуктивним рівнем гуманістично спрямованої компетентності, 30,5 % – продуктивним, 29,6 % – цільовим і 20,8 % – системотворчим.

Отже, експрес-діагностування засвідчило недостатній рівень музично-гуманістичної вихованості учнів молодшого і підліткового віку та гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів музики. Вважаємо, що однією з головних причин такого стану є втрата ціннісного ставлення до національних виховних традицій, вітчизняної педагогічної спадщини на всіх рівнях системи освіти, недостатність методичного забезпечення як у загальноосвітніх, так і вищих навчальних закладах.

З метою актуалізації проаналізованої спадщини розроблено *структурно-функціональну модель організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку на основі ідей вітчизняних педагогів* (рис.).

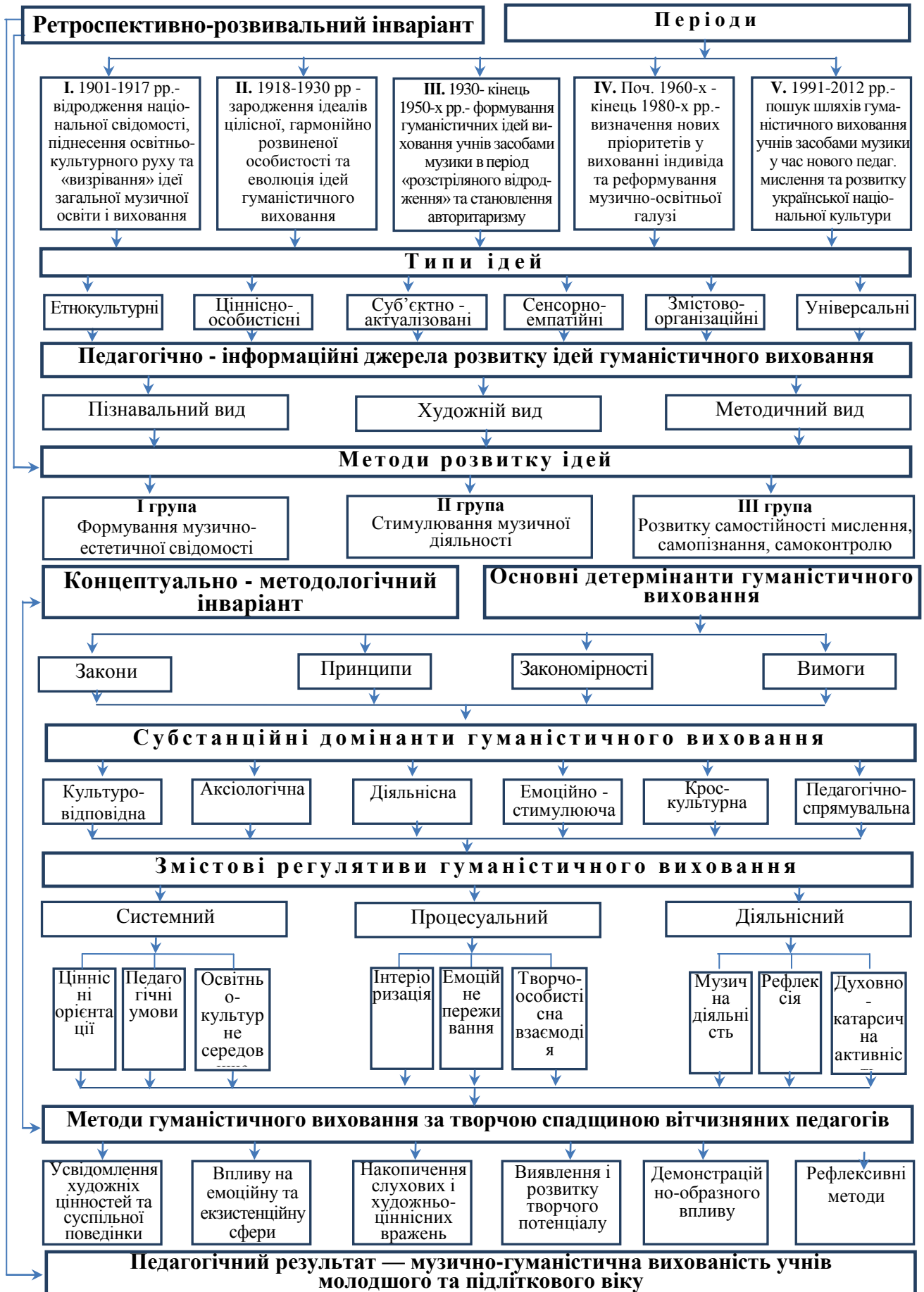

Рис. Структурно-функціональна модель організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів ХХ - початку ХХІ ст.

Модель ґрунтується на двох інваріантах (блоках): ретроспективно-розвивальному та концептуально-методологічному.

У *ретроспективному інваріанті (блоці)* модель зорієнтована на висвітлення періодизації, класифікації, педагогічно-інформаційних джерел, методів розвитку ідей гуманістичного виховання, що є основою підготовки майбутнього вчителя музики і детермінує зміст концептуально-методологічного інваріанту (блоку).

У *концептуально-методологічному інваріанті (блоці)* модель містить основні детермінанти, субстанційні домінанти, змістові регулятиви та методи гуманістичного виховання учнів засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів, що безпосередньо забезпечує актуалізацію гуманістично спрямованого виховного потенціалу музичної освіти учнів.

У моделі відображено зумовленість рівня гуманістичної вихованості учнів інтенсивністю розвитку ідей вітчизняних педагогів, якістю їх упровадження в сучасний процес музичної освіти та освоєння майбутніми вчителями музики.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано новий підхід до розв'язання наукової проблеми розвитку ідей гуманістичного виховання засобами музики, який виявляється в системному аналізі педагогічної думки ХХ – початку ХХІ століття і науковому обґрунтуванні актуалізації досліджуваних ідей у сучасному освітньому процесі. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали підставою для таких висновків:

1. Здійснений аналіз теоретико-методологічних основ проблеми розвитку ідей гуманістичного виховання дозволив розкрити гуманістично спрямований потенціал мистецтва у вихованні особистості як людини культури, що полягає у втіленні в кращих творах світової мистецької спадщини ідеалів людяності, добра, справедливості, щирості тощо; при тому, що орієнтиром для навчання і виховання підростаючого покоління слугують гуманістичні концепції мистецької освіти, які спрямовують педагога на духовне й естетичне вдосконалення особистості учня і самовдосконалення у різних видах мистецької діяльності.

Відповідно до гуманістичної парадигми, особистість постає суб'єктом самореалізації, самоствердження. У цьому контексті *гуманістичне виховання учнів засобами музики* розглядається як процес встановлення і виявлення дитиною особистісних функцій свідомості у комплексі видів її музичної діяльності, що зумовлює освоєння та інтерналізацію нею загальнолюдських цінностей культури і моральних норм поведінки. Відтак, метою сучасного гуманістичного виховання засобами мистецтва є людина культури, якій притаманні високий рівень самосвідомості, самоповаги, почуття патріотизму й власної гідності, свободи мислення, висока духовність і моральність, здатність до реалізації свого творчого потенціалу.

2. Окреслено історичну періодизацію розвитку ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики впродовж ХХ – початку ХХІ століття, а саме:

I період (1901–1917) – відродження національної свідомості, піднесення освітньо-культурного руху та “визрівання” ідеї загальної музичної освіти і виховання.

II період (1918–1930) – зародження ідеалів цілісної, гармонійно розвиненої особистості та еволюція ідей гуманістичного виховання. Цей період ділиться на два етапи: перший – час національно-державного і культурного відродження (1917–1920); другий (1920–1930) – означений бурхливим розвитком гуманістичних ідей у навчанні та вихованні.

III період (1930 – кінець 1950-х) – формування гуманістичних ідей виховання учнів засобами музики в період “розстріляного відродження” та становлення авторитаризму. У цей час утворюється певна система естетичного розвитку особистості, але в умовах авторитаризації суспільства. Як результат, на кінець зазначеного періоду сформувалися гуманістичний і авторитарний напрями у змісті й організації освітнього процесу.

IV період (поч. 1960-х – кінець 1980-х) – визначення нових пріоритетів у вихованні та реформування музично-освітньої галузі, пов’язані з “хрущовською відлигою” та ухваленням закону “Про зміцнення зв’язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР”. Характерною ознакою періоду стала увага до відродження традицій народної педагогіки засобами хорового співу, поширення інтересу до позаурочної музично-виховної роботи з учнями.

V період (1991–2012) – пошук шляхів гуманістичного виховання учнів засобами музики у час нового педагогічного мислення та розвитку української національної культури. Гуманізація шкільної освіти стає важливим чинником удосконалення процесу виховання школярів засобами музики, що активізувало використання народної музично-педагогічної спадщини і сприяло втіленню її в нових навчальних програмах. Виховний процес вибудовується на основі особистісно орієнтованого підходу та спрямовується на індивідуалізацію, використання нових форм взаємодії педагога й учня, прилучення дитини до світу людських цінностей. Початок ХХІ століття позначений стрімким зростанням уваги вчених і педагогів-практиків до проблеми духовності у виховному процесі. Значним поштовхом до активізації гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку стали положення Державних стандартів початкової і середньої загальної освіти, до яких увійшла освітня галузь “Мистецтво” зі змістовими лініями “Музичне мистецтво”, “Образотворче мистецтво”.

Здійснена класифікація ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики репрезентує шість груп таких ідей: етнокультурні, ціннісно-особистісні, суб’єктно-актуалізуючі, сенсорно-емпатійні, змістово-організаційні, універсальні, які реалізуються на основі комунікаційної, перцептивної, інтегративної функцій педагогічного спілкування. В умовах гуманістичного виховання засобами музики пріоритетною стає діалогова стратегія педагогічної взаємодії.

3. Схарактеризовано педагогічно-інформаційні джерела, за допомогою яких відбувався розвиток ідей гуманістичного виховання у певний історичний період, що було пов'язано із соціально-економічними, освітніми, культурно-мистецькими обставинами. У результаті виокремлено види інформації, а саме: пізнавальний вид (джерела: твори народної педагогіки, теоретичні праці, збірки музичних творів, статті, періодична преса, основи концепцій західноєвропейської музичної педагогіки), художній вид (джерела: музичний репертуар, який у той чи інший період розвитку гуманістичних ідей вітчизняних педагогів застосовувався в педагогічній практиці (сприймання, виконання, аналіз творів), методичний (навчальні програми з музики, праці методичного характеру).

Висвітлено методи реалізації ідей гуманістичного виховання, закладених в різних видах педагогічно-інформаційних джерел, та здійснено їх класифікацію: методи розвитку ідей гуманістичного виховання учнів (формування музично-естетичної свідомості, стимулювання музичної діяльності, розвитку самостійності мислення, самопізнання, самоконтролю); методи гуманістичного виховання засобами музики (усвідомлення художніх цінностей та суспільної поведінки; впливу на емоційну сферу; накопичення слухових і художньо-ціннісних вражень; виявлення і розвитку творчого потенціалу учнів; демонстраційно-образного впливу; рефлексивні);

Виявлення в інформаційних джерелах логіки розвитку ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики дало змогу виокремити позитивні тенденції, як-от: нарощування цілісності та системності виховного процесу, індивідуалізації навчання і виховання; формування самостійної творчої особистості; поглиблення інтегративності шкільної мистецької освіти; зв'язку школи з освітньо-культурним середовищем; переходу від авторитарного виховного процесу до особистісно орієнтованого; освоєння технологій арт-терапії; компетентнісного підходу до фахової підготовки вчителя музики тощо.

4. Визначено основні детермінанти та субстанційні доміанти гуманістичного виховання учнів молодшого і підліткового віку, які розглянуто за ідеями вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття у контексті змісту музичних занять учнів зазначеної вікової категорії.

Продемонстровано, що детермінанти (закони, закономірності, принципи та вимоги) – це загальні орієнтири, які дають можливість кожному педагогу раціонально провадити виховну діяльність. Субстанційні доміанти гуманістичного виховання – культуровідповідна, аксіологічно-особистісна, емоційно-стимулююча, діяльнісна, крос-культурна та педагогічно-спрямувальна – розкривають основні вектори процесу виховання засобами музики, уможливають передбачені результати, сприяють підвищенню рівня вихованості учнів, допомагають вибудовувати модель виховання людини культури.

5. Для з'ясування сучасного стану упровадження ідей гуманістичного виховання засобами музики було здійснено експрес-діагностування учнів та вчителів. Стосовно учнів, для виявлення рівнів гуманістичної вихованості виокремлено критерії та показники: мотиваційно-аксіологічний (прагнення брати участь у різних видах пізнання музичної спадщини; сформованість ціннісних

орієнтацій у сфері музичного мистецтва); світоглядно-когнітивний (обізнаність у сфері музичного мистецтва, в тому числі щодо місця вітчизняної музики у світовій музичній спадщині; характеристики музичного пізнання – здатність емоційних переживань музичних творів та їх рефлексії, прояви катарсичної активності); діяльнісно-поведінковий (прояви комунікативних навичок у процесі музично-творчої діяльності; уміння обґрунтовувати свою моральну й естетичну позицію у процесі дискусій з приводу музичних творів); особистісно-коригувальний (самостійність у виборі видів музичної діяльності для ознайомлення з творчим доробком митців та самореалізації у творчості; відкритість до прийняття рекомендацій і порад вчителя та однолітків; готовність вносити корективи у власні дії). Спрогнозовано можливі рівні: стійкий, ситуативний, нестійкий.

Стосовно майбутніх учителів музики, для встановлення сформованості гуманістично спрямованої компетентності виокремлено такі критерії та показники: *ціннісно-мотиваційний* (наявність професійних мотивів до освоєння ідей гуманістичного виховання у процесі навчання учнів музичного мистецтва; готовність зацікавлювати учнів гуманістичними ідеями вітчизняних педагогів); *змістово-процесуальний* (рівень фахової підготовки щодо забезпечення активності дітей у різних видах музичної діяльності на основі ідей гуманістичного виховання; сформованість умінь налагоджувати особистісно орієнтовану взаємодію з учнями); *рефлексивний* (обізнаність щодо розвитку ідей гуманістичного виховання у працях вітчизняних педагогів та митців; здатність до самопізнання, самооцінки, саморегуляції під час застосування ідей гуманістичного виховання в роботі з учнями). Також окреслено можливі рівні гуманістично спрямованої компетентності: системотворчий, цільовий, продуктивний, адаптаційно-репродуктивний.

Результати експрес-діагностування засвідчили недоліки гуманістичної вихованості учнів молодшого і підліткового віку засобами музики та гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів цього профілю, причиною чого визнано втрату ціннісного ставлення до вітчизняної педагогічної спадщини.

6. З метою *актуалізації* педагогічної спадщини розроблено *структурно-функціональну модель організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів*, яка ґрунтується на двох інваріантах (блоках): ретроспективно-розвивальному та концептуально-методологічному.

У ретроспективному інваріанті (блоці) модель зорієнтована на висвітлення періодизації, класифікації, педагогічно-інформаційних джерел, методів розвитку ідей гуманістичного виховання, що є основою підготовки майбутнього вчителя музики і детермінує зміст концептуально-методологічного інваріанту (блоку).

У концептуально-методологічному інваріанті (блоці) модель містить основні детермінанти, субстанційні домінанти, змістові регулятиви та методи гуманістичного виховання учнів засобами музики на основі ідей вітчизняних

педагогів, що безпосередньо забезпечує актуалізацію гуманістично спрямованого виховного потенціалу музичної освіти учнів.

Доведено, що розроблена модель дає можливість спрогнозувати актуалізацію досвіду гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття.

Дисертація не претендує на вичерпне висвітлення проблеми розвитку ідей гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття. Залишаються актуальними і можуть стати предметом *подальших наукових пошуків* такі аспекти, як висвітлення генези гуманістичних ідей виховання в інших європейських країнах, їх аналітичного порівняння з досягненнями українських педагогів, методики організації самостійної роботи студентів з опанування гуманістичних ідей вітчизняних педагогів щодо виховання у галузі музичного та інших мистецтв.

Доцільно *рекомендувати* запровадити в освітній процес підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва освоєння методик гуманістичного виховання учнів загальноосвітньої школи засобами музики, залучення майбутніх учителів до створення “банку інформації” з проблеми розвитку ідей гуманістичного виховання у спадщині вітчизняних педагогів у межах вивчення таких дисциплін, як “Методика музичного виховання”, “Методика викладання художньої культури”, “Педагогіка”, “Історія педагогіки”, “Історія музичної педагогіки”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Горбенко С. С. Розвиток ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики (ХХ – початок ХХІ ст.): [монографія] / С. С. Горбенко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – 407 с.
2. Горбенко С. С. Музична освіта сьогодення: гуманістичні вектори розвитку / С. С. Горбенко // Розвиток художньо-естетичного світогляду викладачів мистецьких дисциплін на основі інтегративного підходу : монографія / О. М. Отич, С. О. Соломаха, І. В. Дубінець [та ін.]. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О.В., 2014. – С. 29–36.
3. Горбенко С. С. Людина культури як цінність і мета виховання / С. С. Горбенко // Концептуальні засади мистецької педагогіки у вищій школі : колективна монографія / за заг. ред. Т. В. Мартинюк, Н. В. Ігнатенко. – Мелітополь : Вид-во МДПУ імені Б. Хмельницького, 2014. – С. 102–115.

Навчальні посібники

4. Горбенко С. С. Історія гуманізації музичної освіти дітей шкільного віку : навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання

/ С. С. Горбенко. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2007. – 348 с. (Гриф МОН України: Лист № 14/18-Г-870 від 06.10.2006).

5. Горбенко С. С. Історія гуманізації музичної освіти дітей шкільного віку: навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання / С. С. Горбенко. – Вид. друге, доп. – Житомир: В. Б. Котвицький, 2008. – 416 с. (Гриф МОН України: Лист №14/18-Г-1323 від 06.06.2008).

Статті у наукових виданнях, затверджених ВАК України

6. Горбенко С. С. Розвиток творчих можливостей як складова гуманістичного змісту музичної освіти школярів (історико-теоретичний аспект) / С. С. Горбенко // Рідна школа. – 2001. – № 8. – С. 76–78.

7. Горбенко С. С. Гуманізація художньої освіти / С. С. Горбенко // Мистецтво та освіта. – 2002. – № 2. – С. 5–8.

8. Горбенко С. С. Розвиток музичної освіти і виховання в Україні в контексті гуманістичної спрямованості (історичний аспект) / С. С. Горбенко // Рідна школа. – 2003. – № 3. – С. 38–42.

9. Горбенко С. С. Погляди педагогів-гуманістів на музичну освіту / С. С. Горбенко // Збірник наук. праць Бердянського держ. педаг. ун-ту. – № 4 (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ. – 2004. – С. 129–135.

10. Горбенко С. С., Мінківська О. О. Гуманістичні ідеї в музичній освіті та вихованні дітей шкільного віку: ретроспективний погляд / С. С. Горбенко, О. О. Мінківська // Наукові записки: збірник наук. статей НПУ імені М. П. Драгоманова / укл. П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. – К.: НПУ, 2004. – Вип. LV (55). – С. 52–57.

11. Горбенко С. С. Гуманістичні орієнтації музичної освіти дітей шкільного віку: історичний аспект / С. С. Горбенко // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. – Психолого-педагогічні науки. – 2004. – № 2. – С. 182–185.

12. Горбенко С., Євтушенко І. Реалізація принципу історизму в музичному вихованні учнів / С. Горбенко, І. Євтушенко // Рідна школа. – 2004. – № 7–8. – С. 21–23.

13. Горбенко С. С. Історичний розвиток музичної освіти дітей шкільного віку гуманістичної спрямованості / С. С. Горбенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: збірник наук. праць. – К.: НПУ, 2004. – Вип. 1 (6). – С. 263–269.

14. Горбенко С. С. Народна творчість як основа гуманістично спрямованої музичної освіти особистості / С. С. Горбенко // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2005. – № 2. – С. 144–147.

15. Горбенко С. С., Мінківська О. О. Аксиологія як методологічна основа гуманізації музичного навчання і виховання / С. С. Горбенко, О. О. Мінківська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: збірник наук. праць. – К.: НПУ, 2005. – Вип. 2 (7). – С. 25–29.

16. Горбенко С. С. Культурологічний підхід до проблеми гуманізації освіти / С. С. Горбенко // Вісник Книжкової палати. – 2006. – № 2. – С. 22–25.
17. Горбенко С. С. Використання особистісно-зорієнтованих технологій в музичній освіті дітей шкільного віку / С. С. Горбенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – К. : НПУ, 2006. – Вип. 5 (15). – С. 187–190.
18. Горбенко С. С. Особистісно орієнтовані технології як умова гуманістичного підходу до музичної освіти дітей шкільного віку / С. С. Горбенко // Науковий вісник Південноукраїнського держ. пед. ун-ту імені К. Д. Ушинського : збірник наукових праць. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2006. – № 5–6. – С. 39–46.
19. Горбенко С., Корінець З. Гуманістична спрямованість музично-педагогічних поглядів М. Д. Леонтовича / С. Горбенко, З. Корінець // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Серія педагогічна. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2007. – Вип. XIV. – С. 19–20.
20. Горбенко С. С. Цілі та завдання загальної музичної освіти сьогодення у контексті її гуманізації / С. С. Горбенко // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин : НДУ. – 2008. – № 4. – С. 38–40.
21. Горбенко С., Дицьо Г. Ідеї гуманістичної спрямованості діяльності вчителя в історії розвитку музичного виховання особистості / С. Горбенко, Г. Дицьо // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2008. – № 5. – С. 243–250.
22. Горбенко С. С. Педагогічні умови застосування гуманістично орієнтованих технологій у загальній музичній освіті школярів / С. С. Горбенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. – К. : НПУ, 2009. – Вип. 7 (12). – С. 182–186.
23. Горбенко С. С. Особистісно орієнтований підхід до фахової підготовки майбутнього вчителя музики / С. С. Горбенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький держ. педаг. ун-т імені Григорія Сковороди”: науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 27–29.
24. Горбенко С. С. Гуманістичні погляди на музичне виховання особистості в початковий період новітньої української культури / С. С. Горбенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : збірник наук. праць / гол. ред. О. П. Щолокова. – К. : НПУ, 2010. – Вип. 10 (15). – С. 14–19.
25. Горбенко С. С. Розвиток гуманістично орієнтованої педагогічної думки щодо музичного виховання дітей шкільного віку на межі ХІХ–ХХ ст. / С. С. Горбенко // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки / за заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ, 2011. – № 6. – С. 121–123.
26. Горбенко С. С. Гуманістичний потенціал української народної музичної творчості // Естетика і етика : збірник наук. праць. – К.; Полтава, 2011. – Вип. 2. – С. 128–139.

27. Горбенко С. С. Технологічний підхід до формування музично-творчої особистості учнів основної школи / С. С. Горбенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди” : збірник наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 24. – С. 69–72.

28. Горбенко С. С. Історико-теоретичний сегмент гуманістично-орієнтованої парадигми музичної освіти дітей шкільного віку ХХ ст. / С. С. Горбенко // Педагогічна освіта: теорія і практика : збірник наук. праць Кам’янець-Подільського націон. ун-ту імені Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2012. – Вип. 12. – С. 314–319.

29. Горбенко С. С. Гуманістично спрямоване художнє виховання особистості: методологічний аспект // Збірник наукових праць Бердянського держ. пед. ун-ту (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2013. – № 2. – С. 48–54.

30. Горбенко С. С. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя музики в умовах гуманізації освіти / С. С. Горбенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний пед. ун-т імені Г. С. Сковороди” : збірник наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Вип. 28, т. 1. – С. 86–90.

31. Горбенко С. С. Формування педагогічно доцільних відносин між учителем і учнями в процесі гуманізації музичного виховання / С. С. Горбенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : збірник наук. праць // Матеріали V Міжнародної наук.-практичної конф. “Гуманістичні орієнтири мистецької освіти”, (25–27 квітня 2013 р.). – Вип. 14 (19), ч. 1. – К. : НПУ, 2013. – С. 167–171.

32. Горбенко С. С. Методологічні основи гуманістично спрямованого виховання особистості засобами мистецтва / С. С. Горбенко // Наукові записки. Серія “Психолого-педагогічні науки” (Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ імені Миколи Гоголя, 2013. – № 1. – С. 16–19.

33. Горбенко С. С. Основні періоди гуманізації виховного процесу засобами музичного мистецтва (ХХ – поч. ХХІ ст.) / С. С. Горбенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 152–160.

34. Горбенко С. С. Гуманістичне виховання засобами музики як процес духовно-катарсичного перетворення особистості / С. С. Горбенко // Наукові записки національного ун-ту “Острозька академія”. Серія “Психологія і педагогіка”. Тематичний випуск “Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід” / ред. кол.: І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаш [та ін.]. – Острог. вид-во нац. ун-ту “Острозька академія”. – 2014. – Вип. 27. – С. 22–25.

35. Горбенко С. С. Регулятиви моделі творчого застосування вчителем ідей гуманістичного виховання учнів / С. С. Горбенко // Естетика і етика педагогічної дії : збірник наук. праць. – Вип. 8. – К.–Полтава, 2014. – С. 14–27.

36. Горбенко С. С. Методи гуманістичного виховання у творчій спадщині вітчизняних педагогів ХХ – поч. ХХІ ст. / С. С. Горбенко // Наукові записки. Серія

“Психолого-педагогічні науки” (Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ імені Миколи Гоголя, 2015. – № 2. – С. 167–171.

Статті у зарубіжних виданнях

37. Gorbenko S. S. Humanistic character education: search for the concept and value priorities // Science and Education: materials of international research and practice conference, (Munich, October 30, 2013). – Munich : Vela Verlag Waldkraiburg, 2013. – 472 p.

38. Horbenko S. S. Main determinants of pupil's humanistic education in the process of musical activities // Humanities and Social Sciences in Europe Achievements and Perspectives (4th Interational symposium 30 June, 2014. – Vienna, 2014. – P. 45–50.

39. Горбенко С. С. Суцностный концепт гуманістического воспитания личности / С. С. Горбенко // Сборник научных трудов Телавского гос. ун-та им. Я. Гогобашвили. – Тбилиси, 2014. – Вып. 1 (27). – С. 281–284.

40. Деятельностный конструкт в гуманістическом воспитании учащихся средствами музыкального искусства / С. С. Горбенко // Веснік Магілеускага дзяржаўнага універсітэта імя А. А. Куляцова. Серыя С. Психолого-пед. науки (педагогіка, психологія, методика). – 2014. – № 2 (44). – С. 76–82.

41. Горбенко С. С. Искусство в измерении гуманістического воспитания личности / С. С. Горбенко // Педагогические проблемы музыкального образования : сборник науч. статей по материалам заочной международной науч.-практ. конференции / ред. кол.: В. А. Хоник и др. ; отв. ред. Л. В. Яркіна. – Воронеж : Воронежский гос. пед. ун-т, 2013. – Вып. 4. – С. 6–12.

42. Горбенко С. С. Системный конструкт у розвитку ідей гуманістического виховання учнів засобами музики / С. С. Горбенко // Актуальні питання гуманітарних наук : наук. праць молодих вчених Дрогобицького держ. педаг. ун-ту імені Івана Франка / [ред. - упор. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Посвіт, 2015. – Вип. 13. – С. 88-94. – (науково-метрична база РІНЦ).

Статті у збірниках матеріалів конференцій

43. Горбенко С. С. Підготовка студентів педвузу до музичного виховання дітей на історико-гуманістичних засадах / С. С. Горбенко // Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II всеукраїнського з'їзду працівників освіти : Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції. – К. : НПУ, 2002. – Ч. 1. – С. 222–226.

44. Горбенко С. С. Гуманістична спрямованість змісту музичної освіти школярів у період “нового педагогічного мислення” / С. С. Горбенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конференції “Гуманістичні орієнтири мистецької освіти”, (26–27 квітня 2007 р.). – К. : НПУ, 2007. – Вип. 4 (9), ч. I. – С. 131–135.

45. Горбенко С. С. Історико-культурні умови формування теорії гуманізації

освіти / С. С. Горбенко // Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії: матеріали всеукр. наук.-практ. конференції. – К., 2007. – С. 182–187.

46. Горбенко С. С. Гуманізація освіти у контексті культури і ціннісних пріоритетів / С. С. Горбенко // VI Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва “Національний мовно-культурний простір України в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів”: збірник матеріалів всеукр. наук.-практ. Конференції, (Київ, 3–5 червня 2008 р.). – К.: ДАКККиМ, 2009. – С. 86–90.

47. Горбенко С. С. Сучасна підготовка майбутнього вчителя музики на основі особистісного підходу / С. С. Горбенко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: збірник наук. праць / Матеріали IV Міжнародної наук.-практ. конференції “Гуманістичні орієнтири мистецької освіти”, (27–29 квітня 2011р.). – Вип. 11 (16). – К.: НПУ, 2011. – С. 70–73.

48. Горбенко С. С. Гуманістично орієнтована діяльність сучасного вчителя музики на засадах принципу історизму / С. С. Горбенко // Проблеми удосконалення професійної підготовки фахівців мистецьких дисциплін: матеріали Всеукр. відкритої наук.-практ. конференції, присвяченої пам'яті А. Ф. Кричківського, (7–9 квітня 2011 р.). – Суми: ПП Вінниченко М.Д., 2011. – С. 36–41.

49. Горбенко С. С. Сучасні погляди на музично-естетичне виховання учнів гуманістичного виміру / С. С. Горбенко // Мистецька освіта в європейському соціокультурному просторі XXI століття: збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конференції, (Мукачеве, 14–15 березня 2013 р.). – Мукачеве: МДУ, 2013. – С. 30–32.

50. Горбенко С. С. Формування педагогічно доцільних відносин між учителем і учнями в процесі гуманізації музичного виховання / С. С. Горбенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: збірник наук. праць // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конференції “Гуманістичні орієнтири мистецької освіти”, (25–27 квітня 2013 р.). – К.: НПУ, 2013. – Вип. 14 (19), ч. 1. – С. 167–171.

51. Горбенко С. С. Музыкальное воспитание личности в начальный период новейшей украинской культуры: гуманистические идеи / С. С. Горбенко // Интерактивная психология и педагогика искусства в полиэтническом регионе: материалы VIII Междунар. науч.-практ. конференции, (9–10 октября 2013 р.). – Майкоп: Адыгейский гос. ун-т, Институт искусств, 2013. – С. 77–85.

52. Горбенко С. С. Особистісно орієнтований конструкт в гуманістичному вихованні особистості засобами музики [Електронний ресурс] / С. С. Горбенко // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, (25–26 лютого 2014 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 470 с. – Режим доступу: <http://rmuphdu.webnode.cjm.ua>. – Назва з екрана.

53. Горбенко С. С. Парадигмальні конструкти гуманістичного виховання особистості в процесі музичної діяльності / С. С. Горбенко // Мистецька освіта в

Україні: проблеми теорії і практики : тези за матеріалами Всеукр. наук.-метод. конференції-семінару, (27–28 лютого 2014 р.). – К. : НПУ, 2014. – С. 21–23.

54. Горбенко С. С. Розвиток гуманістичних ідей виховання особистості в історії музичної освіти (кінець XIX – поч. XX ст.) / С. С. Горбенко // Регіональні культурні мистецькі та освітні практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 12–14 березня 2014 р.) / редкол.: Т. В. Мартинюк, О. М. Ткаченко. – Режим доступу: <http://www.phdu.edu.ua/index.php/component/content/article/2-uncategorised/67-regionalni-kulturni-mistetski-ta-osvitni-praktiki>. – Назва з екрана.

55. Горбенко С. С. Людина культури як мета гуманістичного виховання / С. С. Горбенко // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей : збірник матеріалів ІХ Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам'яті проф. О. П. Рудницької / [гол. ред. І. А. Зязюн]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2014. – Вип. 5(9). – 398 с.

56. Горбенко С. С. Деякі закономірності та принципи гуманістичного виховання особистості в процесі музичних занять / С. С. Горбенко // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звітної наук.-практ. конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2014. – Вип. 4. – С. 52–55.

Статті в журналах та наукових збірниках

56. Горбенко С. С. Гуманістичні тенденції розвитку музичної освіти на початку XX ст. / С. С. Горбенко // Наукові записки. Збірник наукових статей НПУ імені М. П. Драгоманова / укл. П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко. – К. : НПУ, 2001. – Вип. 40. – С. 138–141.

57. Горбенко С. С. Гуманістичні ідеї музичного виховання в Україні кінця XIX – поч. XX ст. / С. С. Горбенко // Вісник. Збірник наукових статей викладачів, докторантів, аспірантів НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2002. – Вип. 1. – С. 161–162.

58. Горбенко С. С. Гуманістична спрямованість діяльності вчителя музики початкової школи в процесі реалізації принципу історизму / С. С. Горбенко // Школа першого ступеня: теорія і практика : збірник наук. праць. – Тернопіль : Астон, 2006. – Вип. 17–18. – С. 300–306.

59. Горбенко С. С. Катарсичне переживання як чинник гуманістичного виховання особистості / С. С. Горбенко // Я-концепція академіка Неллі Ничкало у вимірі професійного розвитку особистості : збірник наук. праць [редкол.: І. А. Зязюн (голова), О. М. Отич та ін.]. – К. : НАПН України, 2014. – С. 85–89.

АНОТАЦІЇ

Горбенко С. С. Развитие идей гуманистического воспитания учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів (XX – початок XXI століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2016.

У дисертації здійснено аналіз теоретико-методологічних основ розвитку ідей гуманистического виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів (XX – початок XXI століття).

Обґрунтовано періодизацію, розроблено класифікацію, схарактеризовано педагогічно-інформаційні джерела розвитку ідей гуманистического виховання та висвітлено методи їх реалізації. Визначено основні детермінанти та субстанційні домінанти гуманистического виховання учнів молодшого і підліткового віку.

З'ясовано сучасний стан упровадження ідей гуманистического виховання засобами музики в загальноосвітніх навчальних закладах. Розроблено структурно-функціональну модель організаційно-методичної системи гуманистического виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів XX – початку XXI століття, спрямованої на актуалізацію досвіду гуманистического виховання.

Ключові слова: гуманізація, гуманістичне виховання, виховання засобами музики, розвиток ідей, періодизація, класифікація, методи, діяльність, система, процес, модель.

Горбенко С. С. Развитие идей гуманистического воспитания учащихся младшего и подросткового возраста средствами музыки в творческом наследии отечественных педагогов (XX – начало XXI столетия). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2016.

В диссертации проанализированы теоретико-методологические основы развития идей гуманистического воспитания учащихся младшего и подросткового возраста средствами музыки в творческом наследии отечественных педагогов (XX – начало XXI столетия).

Уточнено определение гуманистического воспитания учащихся средствами музыки как процесс установления и проявления ребенком личностных функций сознания в комплексе видов его музыкальной деятельности, который обуславливает освоение и интернализацию им общечеловеческих ценностей культуры и нравственного поведения.

Охарактеризованы педагогически-информационные источники развития идей гуманистического воспитания, что позволило систематизировать массив информации по видам – познавательный, художественный, методический.

Произведена классификация идей по типам (этнокультурные, ценностно-личностные, конструирующие, сенсорно-эмпатийные, содержательно-организационные, универсальные) и представлены методы их реализации: методы развития идей гуманистического воспитания учащихся (формирования музыкально-эстетического сознания; стимулирования музыкальной деятельности; развития самостоятельности мышления самопознания, самоконтроля) и методы гуманистического воспитания средствами музыки (методы осознания художественных ценностей и общественного поведения, воздействия на эмоциональную и экзистенциальную сферы, накопления слуховых и художественно-ценностных впечатлений, выявления и развития творческого потенциала учащихся, демонстрационно-образного воздействия, рефлексии).

Определены основные детерминанты (законы, закономерности, принципы, требования) и субстанционные доминанты гуманистического воспитания учащихся младшего и подросткового возраста (культуросообразная, аксиологически-личностная, эмоционально-стимулирующая, деятельностная, кросс-культурная, педагогически-направляющая).

Изучено современное состояние внедрения идей гуманистического воспитания средствами музыки в общеобразовательных учебных заведениях. С целью экспресс-диагностики разработаны критерии музыкально-гуманистической воспитанности учащихся и критерии гуманистически направленной компетентности будущих учителей музыки и соответствующие им показатели.

Для учащихся: мотивационно-аксиологический (стремление принимать участие в различных видах познания музыкального наследия; сформированность ценностных ориентаций в сфере музыкального искусства); мировоззренческо-когнитивный (осведомленность в сфере музыкального искусства, в том числе относительно места отечественной музыки в мировом музыкальном наследии; характеристики музыкального познания – способность к эмоциональным переживаниям музыкальных произведений и их рефлексии, проявление катарсической активности); деятельностно-поведенческий (проявление коммуникативных навыков в процессе музыкально-творческой деятельности; умение обосновывать свою нравственную и эстетическую позицию в процессе дискуссий относительно музыкальных произведений); личностно-корректирующий (самостоятельность в выборе видов музыкальной деятельности для ознакомления с творческими достижениями художника и самореализации в творчестве; открытость к принятию рекомендаций и советов учителя и ровесников; готовность вносить коррективы в собственные действия).

Для будущих учителей музыки: *ценностно-мотивационный* (наличие профессиональных мотивов к освоению идей гуманистического воспитания в процессе обучения учащихся музыкальному искусству; готовность заинтересовывать школьников гуманистическими идеями отечественных педагогов); *содержательно-процессуальный* (уровень специальной подготовки по обеспечению активности детей в различных видах музыкальной деятельности на основе идей гуманистического воспитания; сформированность умений

налаживать личностно ориентированное взаимодействие с учащимися); *рефлексивный* (осведомленность в развитии идей гуманистического воспитания в трудах отечественных педагогов и деятелей музыкального искусства; способность к самопознанию, самооценке, саморегуляции в процессе творческого применения идей гуманистического воспитания в работе с учащимися).

Разработана структурно-функциональная модель организационно-методической системы гуманистического воспитания учащихся младшего и подросткового возраста средствами музыки на основе идей отечественных педагогов XX – начала XXI столетия, которая базируется на двух инвариантах (блоках) – ретроспективно-развивающем и концептуально-методологическом. Доказано, что предложенная модель служит основой актуализации идей гуманистического воспитания в современной школе, заложенных в творческом наследии отечественных педагогов XX – начала XXI столетия.

Ключевые слова: гуманизация, гуманистическое воспитание, воспитание средствами музыки развитие идей, периодизация, классификация, деятельность, система, процесс, модель.

S. S. Horbenko. The Development of Ideas of Humanistic Education of Primary and Adolescence Pupils by means of Music in the Creative Heritage of Domestic Educators (XX – early XXI century). – Printed as manuscript.

Dissertation for a scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis deals with an analysis of the theoretic-methodological fundamentals of development of ideas of humanistic education of primary and adolescence pupils by means of music in the creative heritage of domestic educators (XX – early XXI century).

The author has substantiated the periodization, developed the classification, described the pedagogic-informational sources of development of ideas of humanistic education and revealed the methods of their realization. The main determinants and the substantial dominants of humanistic education of primary and adolescence pupils are defined.

The modern state regarding introduction of the ideas of humanistic education by means of music in comprehensive schools is clarified. The researcher has developed the structural-functional model of the organization-methodical system of humanistic education of primary and adolescence pupils by means of music based on the ideas of domestic educators of XX – early XXI century, aimed at the introduction of humanistic education experience in the educational process under contemporary conditions.

Ключові слова: humanization, humanistic education, education by means of music, development of ideas, periodization, classification, methods, activity, system, process, model.

Підписано до друку 18.02.2016 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 032.
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26